

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія загальноєкономічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

За темою № 11 - Світове господарство та основні напрямки економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX – початок XXI ст.)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від
31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського,
Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е.
н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

План лекції:

1. Інформаційно-технологічна революція — передумова інформаційного суспільства. Еволюція концепції інформаційного суспільства, його суть та основні риси.

2. Особливості формування інформаційного суспільства у провідних країнах світу й Україні.

3. Економічна думка на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX – початок XXI ст.).

Література:

Основна:

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.

2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.

3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.

4. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.

5. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарев, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.

6. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.

Допоміжна:

7. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.

8. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.

9. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.

10. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Вощанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

Інформаційні ресурси

1. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.
2. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

1. Інформаційно-технологічна революція — передумова інформаційного суспільства. Еволюція концепції інформаційного суспільства, його суть та основні риси

Кінець ХХ століття для розвинутих капіталістичних країн ознаменувався переходом до постіндустріального, або інформаційного суспільства. Виникнення постіндустріального суспільства пов'язане перш за все з тими змінами, що сталися в економіці, професійній системі та соціальній структурі світової спільноти і зумовлені новою роллю науки та техніки.

Основною особливістю сучасної НТР є докорінна зміна структури виробництва та структури зайнятості.

Сучасна НТР, що завершилася наприкінці 80-х — на поч. 90-х років, заслужено вважається технологічною революцією, а завдяки підсиленню і доповненню процесами інформатизації виробничого та суспільного життя, її справедливо називають інформаційно-технологічною революцією.

Основною рисою перевороту, здійсненого внаслідок революції, є структурна перебудова суспільного виробництва на основі наукомістких технологій, мікропроцесорної техніки, інформатики, радіотехніки, автоматичних систем управління, біотехнології.

Іншою важливою особливістю інформаційно-технологічної революції є блискавичне поширення сучасних нових інформаційних технологій та їх миттєве використання для створення нових з метою вдосконалення світового співтовариства та його об'єднання. Але значна частина населення земної кулі не має доступу до нових інформаційних технологій, тому вона все більше віддаляється від тієї частини, яка володіє ними та генерує нові знання.

1. Інформаційно-технологічна революція розпочалася у 70-х роках минулого століття, а вже на кінець 90-х суспільства економічно розвинутих країн одержали доступ до її основних досягнень. Ключові відкриття, які визначали напрями технологічного розвитку та форми його взаємодії із суспільством, були зроблені у 70-х рр.

Можна виділити такі з них:

а) винайдення мікропроцесора як ключового пристрою в поширенні мікроелектроніці 1971 р.;

б) винайдення в 1975 р. мікрокомп'ютера;

в) промислове виробництво відеомагітофонів компанією Sony у середині 1970-х рр. на основі зроблених у США та Англії у 1960-х роках відкриттів.

2. Загалом перелічені відкриття мають спільні характеристики: ґрунтуючись головним чином на наявних знаннях і розвиваючись як продовження ключових технологій, вони стали доступними широкому колу споживачів, а завдяки зниженню ціни та зростанню якості здійснили кардинальний прорив у масовому поширенні технологій у сферу комерційного та суспільного використання. Найвагомішим результатом інформаційно-

технологічної революції, здійсненої на основі цих відкриттів, стала докорінна зміна структури виробництва та структури зайнятості.

3. Технологічна революція зумовила величезну економію живої праці та витіснення її з виробничого процесу. У розвинутих капіталістичних країнах у сфері послуг було зосереджено 65-70 % зайнятих у суспільному виробництві і вироблялася основна частина продукції та наданих послугу вартісному вираженні, а частка ВВП становила 55-65 %.

4. Якісні зміни охопили первинний і вторинний сектори економіки, внаслідок чого відбулося зростаюче витіснення фізичної праці із промисловості та сільського господарства. На первинний сектор у розвинутих країнах припадало 5 - 10 % зайнятих у національному господарстві і вироблялося близько 10 % національного ВВП. Завдяки механізації й автоматизації сільськогосподарської праці вона перетворилася у різновид індустріальної і в ній повсюдно почали застосовуватись електроніка, краплинне зрошення, генна селекція, хімізація, які значно підвищили інтенсивність агровиробництва. Цьому значно сприяло злиття органічної структури промислового та аграрного капіталу.

5. Прогресивні зміни охопили не тільки економіку, а й сферу політики, соціальні відносини, що створило умови для виходу країн Західної цивілізації, Японії на якісно новий рівень економічного розвитку та добробуту громадян. Все це дало підстави для висновку про завершення індустріального періоду в розвитку цих країн та переходу до постіндустріального, або інформаційного суспільства.

6. Криза командно-адміністративної господарської і повний крах тоталітарної політичної системи призвели до розвалу Радянського Союзу і виникнення нових незалежних держав. З розпадом СРСР на шлях демократизації і розвитку ринкової економіки стали країни колишнього соціалістичного табору.

7. Становлення постіндустріального суспільства відбулося завдяки переходу економіки від домінуючого виробництва товарів до такого стану, де

виробництво тісно пов'язувалось із наданням найрізноманітніших послуг. Така господарська трансформація кардинально вплинула на соціальну структуру суспільства, оскільки різко зросла роль освічених людей, тому на зміну класовому поділу суспільства прийшов професійний, у якому вирішальну роль стали відігравати інженерно-технічна інтелігенція, фахівці гуманітарних професій, менеджери.

Підсумовуючи короткий огляд процесу еволюції концепції інформаційного суспільства і враховуючи окремі характеристики, його можна визначити як суспільство, в якому:

- кожен член суспільства має можливість вчасно й оперативно одержувати за допомогою глобальних інформаційних мереж повну й достовірну інформацію будь-якого виду й призначення з будь-якої держави, перебуваючи при цьому практично в будь-якій частині географічного простору;

- реалізується можливість оперативної, практично миттєвої комунікації кожного члена суспільства з державними та суспільними структурами поза залежністю від місця проживання наземній кулі;

- трансформується діяльність засобів масової інформації (ЗМІ) по формах створення та поширення інформації, розвивається й інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення. Формується нове середовище — мультимедіа, в якому поширюється також інформація із традиційних ЗМІ;

- зникають географічні й геополітичні кордони держав у рамках інформаційних мереж;

- у суспільстві виробляється, функціонує й доступна будь-якому індивідові, групі або організації сучасна інформаційна технологія;

- є розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів;

- відбувається процес прискореної автоматизації й роботизації всіх сфер і галузей виробництва й керування;

- відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких виявляється розширення сфери інформаційної діяльності й послуг.

Формування теорії інформаційного суспільства та інформаційної економіки, тобто суспільства, в якому виробництво інформаційного продукту є пріоритетним порівняно з виробництвом матеріальних цінностей, стає цілком закономірним. Проте інформаційне суспільство¹ принципово відрізняється від індустріального, оскільки в ньому докорінно змінюється форма організації виробництва на основі відходу від його надмірної концентрації.

Можна виділити й інші відмінні риси та ознаки інформаційного суспільства:

- вирішена проблема інформаційної кризи, тобто розв'язана суперечка між інформаційною лавиною й інформаційним голодом та забезпечується пріоритет інформації порівняно з іншими ресурсами;

- в основу суспільства закладаються автоматизовані генерація, зберігання, обробка і використання знань за допомогою новітньої інформаційної техніки і технології, яка набуде глобального характеру, охоплюючи всі сфери соціальної діяльності людини і, як результат, сформується інформаційна єдність усієї людської цивілізації;

- за допомогою засобів інформатики реалізовується вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів усієї цивілізації, внаслідок чого формується єдиний інформаційно-комунікаційний простір;

- утверджується домінування в економіці нових технологічних укладів, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки й телекомунікацій;

- створений і розвивається ринок інформації та знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці й капіталу, здійснюється перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;

- зросла роль інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва;
- значно зріс рівень науково-технічного й культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному й регіональному рівнях й, відповідно, підвищилась роль кваліфікації, професіоналізму й здатностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці.

2. Особливості формування інформаційного суспільства у провідних країнах світу й Україні

Перехід до інформаційного суспільства у різних країнах відбувається нерівномірно. Як згадувалось вище, США, Японія, передові країни Західної Європи завершили формування основ інформаційного суспільства у середині 90-х років минулого століття.

Успішна реалізація програми інформатизації залежить від дотримання загальних для всього світового співтовариства принципів:

- відмова від прагнення в першу чергу забезпечити економічний ріст країни;
- необхідність заміни економічної структури, заснованої на важкій промисловості, структурою, що ґрунтується на наукомістких галузях;
- визнання пріоритетного характеру інформаційного сектора;
- широке використання досягнень світової науки й техніки;
- вкладення значних фінансових ресурсів в інформатизацію, як державних, так і приватних;
- оголошення зростання добробуту країни і її громадян як національної мети за рахунок полегшення умов комунікації й обробки інформації.

Результатом процесу інформатизації є створення інформаційного суспільства, де маніпулюють не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, знаннями. Якщо розглянути людство в цілому, то воно в цей час переходить від індустріального суспільства до-інформаційного.

На початку ХХІ ст. у першу десятку країн, які мають найбільш розвинені системи зв'язку й телекомунікацій, що відповідають світовим стандартам, входять Сінгапур, Нова Зеландія, Фінляндія, Данія, США, Гонконг, Швеція, Туреччина, Норвегія й Канада.

1. Як відомо, перша країна, що почала інформатизацію, — це США

У США сконцентрована майже половина (43 %) світового парку електронно-обчислювальної техніки.

Найближчі конкуренти в цій галузі з-поміж індустріальних держав значно відстають від США. Так, у середині 90-х років на частку Японії відводилося лише 7 % світового парку комп'ютерної техніки, Німеччини — 6 %, Великобританії — 5 %, Франції — 4 %, Канади — 3 %.

США також значно випереджають провідні промислово розвинені країни за таким показником, як кількість комп'ютерів на душу населення.

Крім того, США займають 1-е місце в світі за встановленою сумарною потужністю комп'ютерів і за комп'ютерною потужністю, розраховуючи на душу населення. Індустрія інформації в США входить у першу десятку пріоритетних галузей економіки, поступаючись лише аерокосмічній, радіоелектронній та фармацевтичній.

На розвиток інформатизації в США витрачається близько 2 % річних витрат федерального бюджету. США контролюють більше ніж 65 % світового ринку комп'ютерів, 63 % ринку програмного забезпечення Західної Європи, 54 % аналогічного ринку Японії.

2. Японія уданий час перебуває на другій стадії інформатизації. Головними пріоритетами країни є її власне виробництво нового знання, нових технологій і продукту, а в центрі уваги — новаторські ідеї, погляди й оригінальність.

3. В основі інформаційного розвитку «азіатських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг) лежить так звана Концепція економічної співпраці держави й ринку. Успіх цих країн ґрунтується на втручанні держави в

прийняття великих вкладень приватного капіталу, на його активній участі у створенні матеріальної, соціальної й інформаційної інфраструктур.

4. Інші країни, такі як Австралія, Канада, Ізраїль і країни ЄС, теж розробляють свої загальнонаціональні плани інформатизації. У всіх випадках всі ці країни повторили досвід Японії й США згідно до підтримки розвитку інформаційної індустрії й відповідно до намірів одержання для себе привілейованих секторів на міжнародному ринку засобів інформатизації і комп'ютеризації.

5. Входження України у світове інформаційне співтовариство є неминучим і обов'язковим, оскільки використання матеріальних і духовних благ інформаційної цивілізації може забезпечити населенню України гідне життя, економічне процвітання й необхідні умови для вільного розвитку особистості. Але за рівнем інформатизації наша країна катастрофічно відстає від провідних і навіть деяких країн світу, що розвиваються. Надійність вітчизняної обчислювальної техніки у 100—500 разів поступається зарубіжним зразкам, а за техніко-економічними показниками вона не є конкурентоздатною на ринку України в порівнянні з імпоротною

Зважаючи на існуючі проблеми, сучасний стан України у світовому інформаційному процесі є незадовільним, що впливає з порівняння темпів розвитку інформаційних технологій у провідних країнах. Наприклад, Японія за темпами розвитку систем зв'язку і телекомунікацій за період від 1993 р. по 2005 р. обігнала Україну не менш як у 5 разів. Кількість користувачів Інтернету в США у 1990 р. становила 5,8 млн. чол., а у 2005 вона зросла до 120 млн. чол.; в Україні, за вказаний період кількість користувачів Інтернету зросла від 1,5 млн. до 12 млн. чоловік. Головним стримуючим чинником у поширенні Інтернету із нашої країни є відсутність надійних і високоякісних каналів зв'язку, особливо каналів для прямого виходу в світові мережі.

На покращення ситуації можна сподіватися, коли широко будуть реалізовуватись затверджені Верховною Радою заходи щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006—2015 рр., а також закон *«Про*

основні засади інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки».

На основі докладного аналізу стану розвитку і впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій, використання Інтернету уряд розробив і затвердив основний документ — *«Стратегію розвитку в Україні інформаційного суспільства й суспільства, заснованого на знаннях»*. Однак системними перешкодами на шляху розвитку інформаційного суспільства є правова неврегульованість значного ряду суспільних відносин з питань інформаційного суспільства й інформаційно-комунікаційних технологій, невідповідність між українською нормативно-правовою базою і європейським законодавством.

3. Економічна думка на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX - початок XXI ст.)

Теоретичні розробки постіндустріального суспільства започаткували вчені американської школи, прогнозуючи неминучі позитивні зміни в суспільно-економічному розвитку.

Ґрунтуючись на технократичному підході, американські вчені Уолт Ростоу, Даніел Белл допускали подальшу еволюцію капіталізму у сторону формування «постіндустріального суспільства», відмінною рисою якого стає уже не високий рівень техніки, а широке розповсюдження і всебічне використання знань. Висування на перший план інтелектуальної складової суспільного розвитку є характерною ознакою концепцій «постіндустріального суспільства».

1. Вперше цю концепцію сформулював Д. Белл у книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1973), в якій окреслив характерні риси такого суспільного устрою і шукав певні їх ознаки на сучасному етапі розвитку. У першу чергу він виділив роль наукових знань, які забезпечують прийняття рішень на основі «інтелектуальних технологій». Найважливішими суспільними елементами стають університети, науково-дослідні інститути та організації. Відповідно роль «економіки бізнесу» зменшується і панівне становище

займають носії теоретичних знань, висококваліфіковані фахівці у різних сферах людської діяльності. На зміну «економізованим» моделі суспільства приходить «соціологізована».

Д. Белл трактував становлення постіндустріального суспільства як переважно еволюційний процес, у ході якого індустріальне суспільство не «зазнає руйнувань, а збагачується додатковими рисами та властивостями. У цьому процесі важливу роль відіграють не лише технологічний і господарський процес, а й якісні зміни в політичній та культурній сферах, і передусім — поширення в американському суспільстві культурної толерантності й ідеологічної терпимості. Учений визначає фундаментальну складову теорії постіндустріального суспільства: домінування підходу, що ґрунтується на періодизації історії не за принципом оцінки класової структури відповідних суспільств, а на підставі дослідження технологічних аспектів організації суспільного виробництва; цей принцип поширювався не тільки на періодизацію історії, а й на конкретний аналіз економічного розвитку сучасних суспільств.

Система «постіндустріалізму» у Белла характеризується п'ятьма ознаками:

- 1) перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
- 2) переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків;
- 3) провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства;
- 4) орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології;
- 5) прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології».

2. Поєднання соціології з економічною теорією характерне не тільки Д. Беллу, а й іншому американському вченому-соціологу Елвіну Тоффлеру, який пропагує ідею переходу до «суперіндустріального суспільства» у книзі «Третя хвиля. Від індустріального суспільства до більш гуманної цивілізації» (1980).

На його думку, розвиток суспільства відбувається через подолання гострих протиріч шляхом потрясінь, криз і катастроф. У такий спосіб одна стадія розвитку змінює іншу подібно до хвиль. Третя хвиля, що прийшла на зміну аграрній цивілізації та індустріальному суспільству, розпочалася з науково-технічної революції і повинна призвести до становлення «суперіндустріального суспільства», яке буде ґрунтуватися на якісно новому рівні обміну інформацією.

Найвагомішим наслідком «інформаційної» революції буде зміна системи влади, яка ґрунтуватиметься виключно на знаннях. Влада знання призведе до зміни джерел влади на користь знань, і це становить суть прогресивної трансформації суспільства. Процес поступу до становлення такої влади Е. Тоффлер простежує у праці «Зрушення влади. Знання, багатство і насильство на порозі XXI сторіччя» (1990).

Теорія «третьої хвилі» і «зрушення влади» А. Тоффлера.

Змінюються всі шість «цивілізаційних принципів»:

- 1) індивідуалізація і дестандартизація змінюють характер виробництва, збуту, споживання, ідей і переконань, типів поведінки, форми сім'ї і т.п.;*
- 2) децентралізація змінює характер менеджменту, політичного життя і соціальних відносин;*
- 3) відродження дрібного бізнесу перебудовує всі уявлення людей про прекрасне і достойне;*
- 4) індивідуалізація умов праці надає свободу творчості робітнику і споживачу;*
- 5) територіальна розосередженість;*
- 6) різноманітність організаційних форм діяльності людини (у тому числі і форм сім'ї) створюють принципово нове середовище виробничої діяльності і соціального життя людей.*

3. Майбутнє - це суперіндустріалізація, тобто продукт величезних капіталів і адаптованих ТНК

У 1990 р. це уявлення коригується таким чином:

1) основне багатство втрачає матеріальну форму. По мірі розвитку сервісної та інформаційної економіки знання - це вже *«символічний капітал»*, невичерпний! загальнодоступний;

2) основний метод створення багатства – *«суперсимволічна система»*, що ґрунтується на застосуванні інтелекту та інформаційних технологій. На зміну владі капіталу прийшла влада знань;

3) інформаційні технології дозволяють здешевити продукцію гнучкого дрібносерійного виробництва (яке йде на зміну масового), але потребують значних дослідницьких робіт і висококваліфікованих кадрів;

4) втілення знань у виробничих процесах - це галузь наростаючих зіткнень між корпораціями-гігантами, але успіх останніх залежить від розвитку ініціативи, надання простору для самостійних рішень дрібних децентралізованих колективів, від розвитку *«підприємницької економіки»* всередині корпорацій, які пристосувалися;

5) засобом обміну стають не металеві або паперові гроші, а гроші електронні, тобто інформація, закладена у кредитних картках. Кредит, який надають приватні компанії, підриває владу банків;

6) новий тип робітника - це ініціативна людина творчої праці, знання якої дають йому змогу приймати рішення. Його споживання органічно зв'язане з інтелектуальними, виробничими інтересами.

7) чисельність пролетаріату різко скорочується. Люди поступово оволодівають знаннями і за умови безперервної підготовки стають *«когнітаріатом»* (*«золоті комірці»*). Конторські і торгові службовці - це робітники рутинної праці, яка принижує і отуплює (*«білі комірці»*), тобто - продукт індустріалізму, який ще зберігається;

8) успіх на ринку диференційованих і демасифіційованих товарів і послуг, необхідних новому споживачеві, викликає жорстку боротьбу за контроль над інформацією і діючими стандартами;

9) нова економічна система розвивається і на локальному рівні домашніх господарств, і на глобальному рівні світового ринку. Виникає глобальний виробничий процес створення суспільного багатства, який зустрічає нерозуміння і жорсткий опір націоналістів, що захищають старі форми виробництва. Це зіткнення буде загострюватися.

Концепції футурології. Серед багатьох проблем сучасності однією із центральних є проблема майбутнього. Усі, хто живе сьогодні, будують світ майбутнього, світ ХХІ століття. Яким він буде? Що дасть людству?

Назву новій науці дав німецький політолог О. Флехтхейм. У праці **«Історія і футурологія» (1966)** він визначає футурологію як засіб переборення «старих ідеологій».

Спроби визначити контури соціальної організації суспільства майбутнього робили ще прогресивні мислителі пізнього середньовіччя Т. Мор, Т. Мюнцер, Т. Кампанелла, великі соціалісти-утопісти - Ш. Фур'є, Сен-Сімон, Р. Оуен.

4. В 1968 р. **Г. Кан, колишній директор Гудзонівського інституту, спільно з А. Вінером опублікували працю «Рік 2000»**, в ній за одну з ознак взяли рівень доходів на душу населення.

Цю ознаку вони визнали основним критерієм класифікації стадій суспільного розвитку, зокрема:

- 1) передіндустріальної - 50-100 доларів;
- 2) перехідної - 200-600 доларів;
- 3) індустріальної - 800-1500 доларів;
- 4) масового споживання - 1500-4000 доларів;
- 5) постіндустріальної - 4000-20000 доларів.

Соціальна спрямованість оптимізму Г. Кана знайшла прояв у таких працях, як: **«Світовий економічний розвиток 1979 і далі» (1979), «Прийдешній бум» (1982), «Роздуми про неймовірне в 1980-ті» (1984).** В останній праці, яка була видана посмертно, Кан виступає як запеклий реакціонер. Він навіть провіщає неминучість війн, зокрема, термоядерних, і

намагається довести, що вони не означають кінця цивілізації.

5. До концепції «постцивілізації» Г. Кана близька концепція **«технотронної ери»**, відомого політолога, професора Колумбійського університету **З. Бжезинського**. У багатьох своїх працях, зокрема **«Америка в технотронний вік» (1967)**, **«Між двома віками. Роль Америки в технотронній ері» (1970)**, Бжезинський не лише прогнозує майбутнє, а й розвиває думку про провідну роль США в цьому майбутньому, називаючи їх **«соціальною лабораторією світу»**. США, пише Бжезинський, під впливом науково-технічної революції вступили в нову еру - **«технотронну»**.

Конструюючи економічну систему «технотронного суспільства», Бжезинський виділяє в ньому три сектори:

- 1) технотронний, в якому зосереджено нові галузі виробництва, засоби масової інформації, сферу науки;
- 2) індустріальний, де сконцентровано традиційні галузі, робітники яких є добре матеріально забезпеченими;
- 3) доіндустріальний, що в ньому переважають робітники з низькою кваліфікацією, низькими доходами.

6. Неолібералізм: лондонська, фрейбурзька, паризька, чиказька школи

Найважливішою з ознак неолібералізму є те, що прихильники цієї течії, виходячи за межі неокласицизму, уважають за можливе свідомо, спираючись на цивілізаційні особливості розвитку суспільств, створювати умови, які забезпечать моделювання бажаного економічного і соціального ладу, тобто вони вбачають завдання економічної науки в моделюванні раціональної економічної та соціальної політики держави.

а) Англійська (лондонська) школа неолібералізму характеризується найбільшим використанням основних принципів неокласицизму. Найдокладніше англійський теоретичний варіант неолібералізму, що базується на абсолютному індивідуалізмі, опрацьовано Ф. Хайском (1899—1992).

Філософські праці Хайєка, присвячені суспільним умовам розвитку економіки, їхньому впливу на її параметри, а також ролі держави у формуванні

таких умов («Індивідуалізм і суспільний лад», «Закон, законодавство і свобода», «Конституція свободи»).

Хайєк формулює теоретичну модель політики держави щодо розвитку суспільства, яка в загальному вигляді передбачає:

- формування автономної економіки на засадах приватної власності, індивідуалізму, конкуренції та невтручання держави (навіть у сферу грошової емісії);

- активну роль держави у створенні умов для вільного та успішного функціонування економіки.

Можна сказати, що модель Хайєка орієнтовано на створення державою сильної конкурентної економіки.

б) Німецький неолібералізм (ордолібералізм).

Методологія цієї школи була особливою: згідно з нею, свідоме формування суспільства може здійснюватись державою через вплив на суспільну свідомість. Ця методологія покладалась в основу багатьох економічних учень і знайшла відображення в неоліберальних теоріях, особливо в «теорії порядків», яку в найвищій формі було сформульовано В. Ойкеном (1891—1950).

На думку Ойкена, яку поділяв і запроваджував на практиці Л. Ерхард (1897—1977) держава має взяти на себе проблему оптимального поєднання форм — типів господарства, створивши відповідне законодавче та ідеологічне середовище і формуючи новий людський потенціал (підготовка, кадрів, освіта, ідеологія, соціальна підтримка тощо).

Згодом західнонімецькі неоліберали сформулювали ідею **«соціального ринкового господарства»**. Сам термін увів у науковий обіг А. Мюллер-Армак. Під «соціальним ринковим господарством» вони розуміли поєднання конкурентного ринкового господарства, заснованого на приватній власності, і соціальної ролі сильної держави. Держава за допомогою економічних важелів перерозподіляє національний дохід, забезпечуючи соціальну справедливість.

Теоретичну та практичну модель німецьких ордолібералів можна назвати вченням про свідомий вибір суспільної системи, яке передбачає:

- *формування сильного ринкового господарства, заснованого на різноманітних формах власності на засоби виробництва, що конкурують між собою;*

- *абсолютизацію ролі держави у формуванні сприятливого суспільного середовища розвитку економіки та соціальних відносин через запровадження раціональної правової бази та ідеології соціального партнерства, створення розвиненої інфраструктури соціальних гарантій, державний протекціонізм та патерналізм тощо:*

в) Французька (паризька) школа неолібералізму (дирижизму), як і всі інші, що належали до цієї течії, також спиралась на теоретичні засади, запропоновані як неокласиками, так і представниками альтернативного напрямку.

Узагальненого вигляду французька неоліберальна модель суспільного розвитку набуває в працях М. Алле (н. 1911), який формулює її, виходячи не лише з національних особливостей розвитку, а й з глобальних його умов.

Вивчаючи його теорії, необхідно пам'ятати, що Алле пропонує форми, синтезовані ним самим із категорій ринкової економіки та планового управління. Крім того, на державу покладається низка інших економічних функцій. У такий спосіб активну роль держави в економіці ця теорія поєднує з охоронною функцією.

Підбиваючи підсумок порівнювання теоретичної неоліберальної моделі М. Алле з іншими національними моделями, потрібно виділити основні складові його мобілізаційної доктрини (політики держави):

- *формування економічно незалежного суспільства здійснюється державою на основі особливої державної структурної політики;*

- *ринкові, конкурентні відносини підпорядковуються загальносуспільним інтересам, наслідком чого може бути розбалансування економіки. Важелем*

збалансування має стати державне планування в особливій формі, що не суперечить ринковим відносинам;

- соціальна політика держави є похідною від її економічної політики і залежить від успіхів ринкової економіки. Проте її можна розглядати також і як чинник економічного розвитку.

г) Американський неолібералізм (монетаризм). Формування цієї моделі почалося в межах неокласичної школи на базі кількісної теорії грошей. Послідовником цієї школи, а також засновником «нової школи монетаризму» став М. Фрідмен (н. 1912).

Монетарну доктрину Фрідмена варто проаналізувати, порівнюючи її з теоретичною моделлю Хайєка, оскільки за неокласичним спрямуванням вони дуже подібні. Проте Фрідмен пропонує модель, основою якої є стабілізація економіки державою монетарними засобами

Вона спирається:

- ***по-перше***, на особливу грошову теорію, згідно з якою грошова сфера визнається важелем державного регулювання економіки (модель-Хайєка будується на маржиналістській теорії вартості, крім того, він пропонує монополізувати грошову емісію, позбавити державу можливості втручання в цю сферу);

- ***по-друге***, відкритість економіки розглядається Фрідменом як можливий чинник грошової дестабілізації;

- ***по-третьє***, Фрідмен пропонує державі маніпулювати соціальними витратами залежно від стану розвитку економіки Д. Хайєк розглядає соціальні витрати як дестабілізуючий чинник та такий, що підриває основи ринкових відносин). Ці основні відмінності двох неоліберальних теорій зумовлені тим, що модель Фрідмена формувалась багато пізніше моделі Хайєка, була реакцією на активне використання кейнсіанства та його негативні наслідки.

Фрідмен, спираючись на базу даних з економічної історії США, доводить, що циклічність економічного розвитку має грошову природу: зростання грошової маси в обігу провокує інфляцію. Тому грошова сфера, пропозиція

грошей мають бути основними об'єктами державного контролю Держава, яка має на меті сприяння ринковій стабілізації, на думку Фрідмена, може скористатись лише одним інструментом впливу на економіку — грошовою емісією, виходячи з того, що недостатня кількість грошей в обігу призводить до кризи виробництва, а надлишкова — до інфляції, Фрідмен запропонував визначення оптимально необхідної кількості грошей для нормального функціонування економічної системи за допомогою «рівняння обміну», відповідно до якого загальна ціна створеного в межах країни продукту має дорівнювати величині грошової маси з урахуванням швидкості обороту грошей. Грошова емісія має бути орієнтованою на приріст ВВП.

7. Неокласичне відродження. Теорії «Економіки пропозиції» та «Раціональних очікувань»

«Неокласичне відродження» — течія в економічній теорії, що виникає в 70-х роках ХХ ст. на базі ідеї про необхідність мінімізації державного втручання в економіку.

Пригадаємо, що теза про необхідність державного регулювання економіки виникає одночасно з доктриною про необхідність регулювання попиту як умови стабілізації ринку (таку ідею задовго до Кейнса висували Т. Мальтус та інші науковці, які не погоджувались із Ж.-Б. Сеем, що будь-яка пропозиція породжує попит). Не випадково регулювання економіки пов'язується із регулюванням попиту і розглядається як умова стабілізації: навіть соціальний захист розглядається як форма забезпечення попиту.

Теорія «раціональних очікувань». її представники (Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес) намагаються сформулювати модель, яка формалізує суб'єктивну поведінку виробників та споживачів, прогнозуючи їхню реакцію на зміни політики та ринкової економічної ситуації. (У цьому контексті необхідно докладно ознайомитись із принципами використання методів функціонального аналізу.) Заперечуючи необхідність державного втручання в економіку, вони спираються на тезу про типовість економічної поведінки, яка врівноважує ситуацію і нівелює будь-які політичні рішення.

Прихильники теорії виділяють два підходи до оцінки очікувань: *«адаптивні очікування»* і *«раціональні очікування»*. «Адаптивні очікування» спираються на колишній досвід: знання наслідків певних економічних дій, урахування колишніх помилок. На підставі «адаптивних очікувань» фірми пристосовуються до економічної ситуації, виробляють стратегію поведінки.

«Раціональні очікування» базуються на наукових прогнозах, що враховують функціонування реальної економічної моделі: динаміку цін, витрат, рівень ставки процента, наслідки конкретної економічної політики, вплив урядових рішень на макроекономічні показники тощо.

Теорія «економіки пропозиції» Заперечуючи використання політики стимулювання попиту, її представники — А. Лаффер, Р. Мандель, М. Фелдстайн, М. Боскін — доводять, що пропозиція є провідною категорією економічних відносин і будь-яке суспільство виходить із можливостей пропонування, що визначаються ресурсними можливостями. Тому немає необхідності в державному втручанні, оскільки воно буде нівельоване очікуваннями та відповідною поведінкою суб'єктів, яка в кінцевому рахунку завжди визначатиметься їхніми можливостями.

На відміну від кейнсіанців, які вважали, що попит породжує відповідну пропозицію, прихильники теорії висунули тезу про залежність сукупного попиту від сукупної пропозиції.

Прихильники теорії поставили під сумнів висновок Кейнса, що заощадження є причиною скорочення обсягів виробництва, економічної діяльності, а отже, і зайнятості, а тому його рекомендації щодо стимулювання попиту також визнавали за недоцільні.

Основним джерелом інвестицій (як і покриття дефіциту державного бюджету) є заощадження. Автори теорії виступали проти високих податків, за розумну податкову політику. Високі податки, на їхній погляд, є причиною перерозподілу ресурсів з приватного сектора в державний, що призводить до зниження продуктивності праці, зростання витрат виробництва та цін.

Представники школи *«економіки пропозиції»*, захищаючи принципи вільного підприємництва, піднесли проблему оподаткування до рангу конкретної економічної політики, обґрунтовуючи свої висновки економетричними моделями та програмами дальшого розвитку економіки.

8. Ідейно-теоретичні основи інституціоналізму та етапи його розвитку.

Інституціоналізм почав формуватися наприкінці XIX ст. Його ідейні основи було закладено американським економістом і соціологом Т. Вебленом. Назва напряму походить від латинського слова (звичай, настанова) і близького до нього слова «інститут» (зовнішнє втілення «інституцій», закріплення їх у вигляді законів, установ, спілок).

Інституціоналізм виник і набув поширення в США за умов раннього періоду імперіалізму. Інституціоналізм не має єдиних теоретичних засад. Об'єднує прихильників цього напряму методологія і критичне ставлення до ортодоксальної класичної і неокласичної теорій. Інституціоналізм у своєму розвитку пройшов кілька етапів. Передовсім можна виділити ранній інституціоналізм і неоінституціоналізм.

Ранній інституціоналізм

У рамках раннього інституціоналізму склались три основні напрями: 1) соціально-психологічний; 2) соціально-правовий; 3) емпіричний (кон'юнктурно-статистичний).

а) ***Соціально-психологічний інституціоналізм.*** Його було започатковано працею *Торстена Веблена* (1857—1929) «Теорія бездіяльного класу» (1899), в якій він дав глибоку критику капіталізму. Автор наголошує на існуванні суперечності між економічною теорією і реальним життям. Веблен критикує ортодоксальних економістів за те, що вони обмежують економічні інтереси тільки грошовими, ігноруючи людину як особистість-, що перебуває у певному суспільному середовищі.

Веблен ставить завдання — розширити сферу дослідження за рахунок вивчення суспільної психології, інстинктів, навичок і схильностей людей.

У розвитку суспільства Веблен виділяє кілька стадій. Вихідною стадією еволюції є дикунство, далі суспільство проходить через варварство до сучасної машинної системи. Капіталізм у нього це — «машинний процес та інвестиції заради прибутку». Головною суперечністю капіталізму є суперечність між «індустрією» і «бізнесом», яка виявляється в тім, що «бізнес» Перешкоджає розвиткові машинної техніки, індустрії. Якщо джерело всіх суперечностей, усіх недоліків капіталізму перебуває у сфері бізнесу, то і позбутись таких негараздів можна, звільнивши індустрію від поневолення її бізнесом. Індустрією має керувати не бізнес, а промислово-технічна інтелігенція.

б) *Соціально-правовий інституціоналізм. Д. Р. Коммонс (1862—1945)* формулює «юридично-мінову» концепцію суспільного розвитку. Її суть полягає в тім, що в основу розвитку він покладає мінові відносини, зображуючи їх як юридичні. Вихідною економічною категорією він оголошує юридичне поняття угоди. Учасниками угоди можуть бути всі інститути суспільства. Сама угода, яка становить основний елемент кожного економічного інституту, включає три моменти: конфлікт, взаємодію, розв'язання. Отже, будь-які суспільні конфлікти, усі суперечності можна успішно розв'язати. Запорукою цьому буде юридичне регулювання правил «угоди».

Велике місце в концепції Коммонса посідає категорія «розумної цінності», яка утворюється в результаті формування оцінок, єдності думок у процесі всіх угод. Він навіть заявляє, що політична економія — це наука про процеси, що ведуть до встановлення «розумної цінності».

Коммонс критикує класиків і неокласиків за їх визначення вартості. Вартість у нього — це очікуване право на майбутні блага і послуги.

в) *Кон'юнктурно-статистичний інституціоналізм. В. Мітчелл (1874—1948)* — учень Веблена — став засновником нового емпіричного напрямку в інституціоналізмі.

Мітчелл нагромадив і систематизував величезний статистичний матеріал, який узяв за основу своїх досліджень. Він підкреслював великий вплив грошей на поведінку людей. Це зумовлено тим, що виробництво товарів

підпорядковане не виготовленню споживних вартостей, а одержанню прибутку. Саме це пояснює необхідність вивчення грошового господарства.

Особливу увагу він приділяв аналізу циклічних коливань. Циклічний характер капіталістичного відтворення, за Мітчеллом, спричиняється дією багатьох факторів «системи грошового господарства». Він вважає за можливе впливати на цикли і навіть запобігати їм. Він прихильник державного втручання в економіку.

9. Неоінституціоналізм.

Після Другої світової війни відбулось відродження інституціоналізму на дещо інших засадах. Якщо неокласики і кейнсіанці сперечались щодо межі втручання держави в економіку, то інституціоналісти знайшли нові об'єкти дослідження: місце і роль в економічному житті НТР, інформації, влади, політики та ін.

Соціальний (індустріально-технологічний) інституціоналізм пов'язують з ім'ям Дж. Гелбрейта (н. 1909). Його наукові інтереси досить багатогранні. У своїх перших працях він розробив концепцію «врівноважувальної сили», пропагував «суспільство добробуту». Проте згодом, зокрема у «Новому індустріальному суспільстві» (1967), він розвиває концепцію «індустріального інституціоналізму».

Теорія трансакційних витрат. Економічна теорія прав власності. Американський економіст англійського походження ***Р. Коуз*** (н. 1910) одержав Нобелівську премію (1991) за праці з проблем трансакційних витрат — «Природа фірми» (1937), «Суперечка про граничні витрати» (1946), «Проблеми соціальних витрат» (1960).

Одна з найважливіших заслуг Коуза полягає в тім, що він визначив і запровадив у науковий обіг таку категорію, як трансакційні витрати (витрати на пошук інформації про ціни, попит, необхідних партнерів, укладання контрактів тощо). Це знаменувало появу в інституціоналізмі так званого контрактного підходу до теорії інститутів, що зумовило виникнення нової міждисциплінарної науки: поєднання права, економічної теорії та організації.

Господарська система — це своєрідно впорядкована система зв'язку між виробниками матеріальних і нематеріальних благ та послуг і споживачами. Координацію цього зв'язку, тобто прийняття рішення, що виготовляти, як виготовляти, для кого виготовляти, можна здійснювати двома способами: спонтанним, або стихійним., і ієрархічним.

Спонтанний порядок — це ринок, інформацію про стан якого розпорошено, а пошук її потребує значних витрат. Іншим способом одержання інформації є ієрархія, тобто система, коли з одного центру спрямовується низка наказів і доручень. Ієрархічна система має місце в будь-якій фірмі, на чолі ієрархії може бути й держава. У цьому разі виробники не шукають інформації, вони одержують наказ, що забезпечує скорочення трансакційних витрат. Проте це стосується не кожного централізованого керівництва.

Скорочення трансакційних витрат, а отже підвищення ефективності функціонування економіки, забезпечується існуванням правових норм і їх дотриманням. Зв'язок між юридичними нормами (правами власності) і трансакційними витратами було сформульовано Коузом у його знаменитій теоремі. Коуз зазначив, що визначення прав власності є важливою попередньою умовою ринкових угод.